

Dusík

Obecné vlastnosti:

Prvek V. A skupiny, **nekov**, biogenní prvek (v bílkovinách). Za normálních podmínek **bezbarvý plyn bez chuti a zápachu**, lehčí než vzduch, ve vodě málo rozpustný, není jedovatý.

Elektronová konfigurace $ns^2 np^3$, 5 valenčních elektronů, 3 nespárované elektrony - možnost vázat 3 atomy vodíku za vzniku hydridů. Může dosáhnout stabilní elektronové konfigurace nejbližšího vzácného plynu M^{-III} , mohou ale také odštěpit až 5 elektronů a mít oxidační číslo V

Dusík je maximálně čtyřvazný (nemůže excitovat do d-orbitalu). Snadno tvoří násobné vazby: $C\equiv N$, $N=O\dots$

Oxidační čísla: -III až V. **Nejčastěji +5 a +3.**

-III	NH_3	amoniak	II	NO	oxid dusnatý
-II	N_2H_4	hydrazin	III	HNO_2	kyselina dusitá
-I	NH_2OH	hydroxylamin	IV	N_2O_4	oxid dusičitý
0	N_2	dusík	V	HNO_3	kyselina dusičná
I	N_2O	oxid dusný			

Elektornegativita dusíku 3.

Volný: 78% objemových ve vzduchu, v sopečném a zemním plynu

Vázaný: $NaNO_3$ chilský ledek
 KNO_3 draselný ledek

Objeven Scheelem v 18. století, Lavoisier pojmenoval. Přírodní dusík je směsí 2 izotopů ^{14}N a ^{15}N .

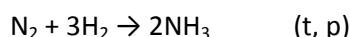
Chemické vlastnosti:

Elementární dusík tvořen molekulami N_2 , vytváří dvouatomové molekuly N_2 ($N\equiv N$) - trojná vazba v molekule je velmi stabilní (6krát pevnější než vazba jednoduchá), štěpí se až za vysokých teplot (kolem 4000 °C) → molekulový je velmi málo reaktivní (inertní), atomový dusík je velmi reaktivní.

3. nejelektronegativnější prvek (po F a O), ve všech sloučeninách s vodíkem tvoří vodíkové můstky málo reaktivní, za normálních podmínek reaguje pouze s Li, Mg a Ca

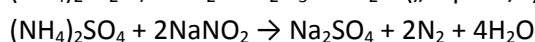
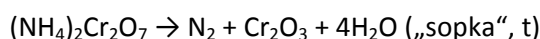
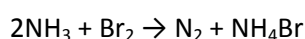
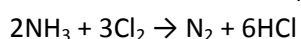
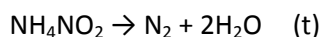

S většinou látek reaguje až za vysoké teploty:

Příprava:

- laboratorní:**

- průmyslová:**

Frakční destilací zkapalněného vzduchu (vzniká spolu s kyslíkem, má podobnou teplotu varu)

Použití:

- přepravuje se v ocelových lahvích se zeleným pruhem
- k výrobě NH_3 , HNO_3 , průmyslových hnojiv, ...
- k vytvoření inertní = netečné atmosféry (nad hořlavinami)
- k chlazení
- v ocelářství

Sloučeniny:

A) Sloučeniny dusíku s vodíkem

- **NH_3 - amoniak (čpavek, azan)**

Bezbarvý, štiplavě páchnoucí plyn, leptá sliznici, nervový jed. Hybridizace sp^3 , tvar trigonální pyramidy. Dá se zkapalnit (chladicí směs).

Přítomen v nepatrném množství ve vzduchu, sopečných plynech, vzniká rozkladem dusíkatých organických látek (tlení).

Příprava:

Haber-Boschovou syntézou: $\text{N}_2 + 3\text{H}_2 \rightarrow 2\text{NH}_3$ (t = 450 °C, p = 10-100 MPa, kat. Fe)

Významné i uvolnění z amonných solí silnou bazí: $2\text{NH}_4\text{Cl} + \text{Ca}(\text{OH})_2 \rightarrow 2\text{NH}_3 + \text{CaCl}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$

Amoniak se oxiduje kyslíkem: $4\text{NH}_3 + 3\text{O}_2 \rightarrow 2\text{N}_2 + 6\text{H}_2\text{O}$ nebo chlorem $2\text{NH}_3 + 3\text{Cl}_2 \rightarrow \text{N}_2 + 6\text{HCl}$

Katalyzované spalování: $4\text{NH}_3 + 5\text{O}_2 \rightarrow 4\text{NO} + 6\text{H}_2\text{O}$

Rozpouští se ve vodě: $\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{NH}_4^+ + \text{OH}^-$ (NH_4OH)

Volný elektronový pár na dusíku způsobuje zásaditý charakter

- může být vázan jako ligand v komplexních sloučeninách např. $[\text{Cu}(\text{NH}_3)_4]^{2+}$

- použití: výroba HNO_3 , průmyslových hnojiv, kapalný jako chladicí směs, jako analytické činidlo

S kyselinami reaguje za vzniku amonných solí: $2\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow (\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$

- **Amonné soli**

- obsahují NH_4^+ , bílé krystalické látky, většinou dobře rozpustné ve vodě

NH_4Cl - salmiak, užívá se jako náplň do suchých článků, při pájení

$(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ - průmyslové hnojivo

NH_4NO_3 - průmyslové hnojivo, výroba trhavin

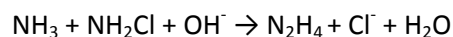
$(\text{NH}_4)_2\text{CO}_3$ - součást kypřících prášků

$(\text{NH}_4)_2\text{S}$ - v analytické chemii k důkazu kationtů

- **Hydrazin N_2H_4**

Nízkomolekulární, bezbarvá kapalina.

Příprava: $\text{NH}_3 + \text{ClO}^- \rightarrow \text{NH}_2\text{Cl} + \text{OH}^-$

Reakce se uskutečňuje za přítomnosti želatiny, nebo klihu, vážou přítomné stopy těžkých kovů.

Zásada, méně bazický než amoniak. S vodou hydráty, nejstabilnější monohydrát. Tvoří soli hydrazinia, poměrně stálé. Silnější redukční činidlo než amoniak – oxidace na elementární dusík.

Reakce s kyslíkem a chlorem obdobné jako amoniak.

- **Azoimid HN_3**

Syntéza: $\text{N}_2\text{H}_4 + \text{HNO}_2 \rightarrow \text{HN}_3 + 2\text{H}_2\text{O}$

nebo $\text{NO}_2 + \text{NaNH}_2 \rightarrow \text{NaN}_3 + \text{H}_2\text{O}$ vzniklý azid sodný rozložen kyselinami na HN_3

Je nestálý, oxidační i redukční účinky, slabá kyselina.

- **NH_2OH hydroxylamin**

Derivát amoniaku, nestálá, tající, bílá, krystalická látka. Slabě zásaditý, tvoří soli hydroxylamonné.

- **Amidy** - obsahují NH_2^- **Imidy** - obsahují NH^{2-} **Nitridy** - obsahují N^{3-}
- **Hydrazidy a azidy**

B) Kyslíkaté sloučeniny dusíku

- **Oxidy**

Dusík tvoří 5 poměrně stálých oxidů. Jsou jedovatou a nebezpečnou složkou exhalací.

N_2O oxid dusný = rajský plyn

Není jedovatý, způsobuje euforii až bezvědomí - používá se jako narkotikum, dále jako hnací plyn do šlehačkových bombiček.

Příprava: $\text{NH}_4\text{NO}_3 \rightarrow \text{N}_2\text{O} + 2\text{H}_2\text{O}$

NO oxid dusnatý

Bezbarvý, vzniká spalováním benzínu, snadno se oxiduje na NO_2 vzdušným kyslíkem.

Příprava: zř. $8\text{HNO}_3 + 3\text{Zn} \rightarrow 2\text{NO} + 3\text{Zn}(\text{NO}_3)_2 + 4\text{H}_2\text{O}$

Průmyslová výroba: $4\text{NH}_3 + 5\text{O}_2 \rightarrow 4\text{NO} + 6\text{H}_2\text{O}$ (t, kat. Pt očkovaná Ir)

Pro výrobu HNO_3

N_2O_3 oxid dusitý

Nestálý, lze jej zjistit jen při teplotách nižších než 100°C . Příprava ze směsi NO a NO_2 1:1.

NO_2 oxid dusičitý

Hnědočervený silně toxický plyn charakteristického zápachu. Silné oxidační činidlo.

Lomená molekula s jedním nepárovým elektronem, hybridizace sp^2 . Dimeruje - N_2O_4 - bezbarvý plyn,

Vzniká: $2\text{NO} + \text{O}_2 \rightarrow 2\text{NO}_2$

Příprava:

reakcí konc. HNO_3 s kovy: konc. $4\text{HNO}_3 + \text{Cu} \rightarrow 2\text{NO}_2 + \text{Cu}(\text{NO}_3)_2 + 2\text{H}_2\text{O}$

termickým rozkladem dusičnanů: $2\text{Pb}(\text{NO}_3)_2 \rightarrow 4\text{NO}_2 + 2\text{PbO} + \text{O}_2$

Reaguje s vodou: $\text{N}_2\text{O}_4 + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{HNO}_3 + \text{HNO}_2$

Použití: pro výrobu HNO_3 , okysličovadlo raketových pohonů

Ničí ozonovou vrstvu, vzniká při spalování benzínu

N_2O_5 oxid dusičný

Pevná krystalická bezbarvá látka.

Teplem se rozkládá na oxid dusičitý.

Příprava: $2\text{HNO}_3 + \text{P}_2\text{O}_5 \rightarrow \text{N}_2\text{O}_5 + 2\text{HPO}_3$ nebo $2\text{NO}_2 + \text{O}_3 \rightarrow \text{N}_2\text{O}_5 + \text{O}_2$

Silně kyselé, s vodou poskytuje kyselinu dusičnou.

- **Kyseliny a jejich soli**

HNO_2 kyselina dusitá

Nestálá (stálá pouze ve zředěných roztocích), velmi slabá

Příprava: $\text{NaNO}_2 + \text{HCl} \rightarrow \text{HNO}_2 + \text{NaCl}$

- zahříváním se rozkládá: $\text{HNO}_2 \rightarrow \text{HNO}_3 + 2\text{NO} + \text{H}_2\text{O}$

Soli **dusitany** mají použití jako redukční činidla, v barvířství

NH_4NO_2 se zahříváním rozkládá: $\text{NH}_4\text{NO}_2 \rightarrow \text{N}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$

Některé dusitany (alkalických kovů) lze připravit tepelným rozkladem dusičnanů:

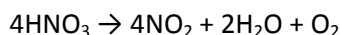
$2\text{NaNO}_3 \rightarrow 2\text{NaNO}_2 + \text{O}_2$

Dusitany jsou vesměs dobře rozpustné ve vodě, některé jsou hygroskopické (NaNO_2 , KNO_2)

HNO_3 kyselina dusičná

Silná kyselina, koncentrovaná 50 - 70% (63%), na vzduchu dýmá, má oxidační vlastnosti

Uchovává se v tmavých lahvích, na světle se rozkládá:

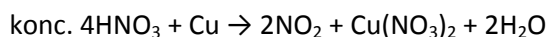
S uhlíkem reaguje:

Zředěná reaguje s kovy:

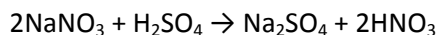
Koncentrovaná reaguje s kovy:

Reaguje s většinou kovů s výjimkou Au, Pt, s Al, Cr, Fe dochází k pasivaci

HCl + HNO₃ (3:1) tvoří lučavku královskou, která rozpouští i zlato

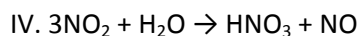
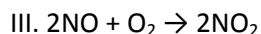
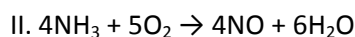
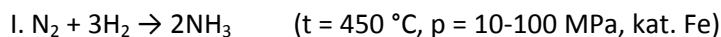
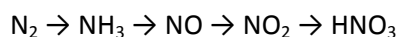
Laboratorní příprava:

- použití: v laboratořích, výroba hnojiv, plastů, barviv, léčiv, výbušnin, kinofilmů, nitrační směs (HNO₃ + H₂SO₄) - nitrace organických sloučenin

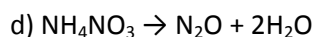
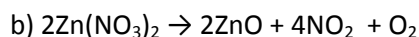
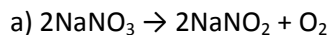
- bílkoviny působením HNO₃ žloutnou - xantoproteinová reakce

Výroba - ve 4 fázích:

- soli **dusičnany** jsou rozpustné ve vodě, mají význam hlavně jako hnojiva

- termický rozklad dusičnanů:

C) DALŠÍ SLOUČENINY:

HCN - kyanovodík

KCN - cyankály

KCNO - kyanatan draselný

KSCN - rhodanid

CaCN₂ - kyanamid vápenatý

CO(NH₂)₂ - močovina

NOHSO₄ - hydrogensíran nitrozilu

NOCl - chlorid nitrozilu

NO₂F - fluorid nitrylu